

**PROBLEMA RELAȚIILOR ROMÂNILOR CU
ARHIEPISCOPIA OHRIDEI
Considerații privind bibliografia de bază**

de Pr. prof. dr. Vasile V. MUNTEAN

Abstract: In the micro-study entitled: „*The Problem of the Relations of the Romanians with the Ohrid Archbishopric. Considerations regarding the essential bibliography*”, the author presents chronologically the main contributions of both Romanian and foreign specialists who, in their research, mention this disputed subject. The respective studies are accompanied by the reflections of the commentator (V. Muntean). In the end he concludes that it is necessary to take into consideration objectively both the arguments and the counterarguments, especially because in our time two studies – having totally different points of view – are being published. Moreover, two novel communications from 1947 of the regretted historian Alexandru Elian, which deal with the same topic, will be soon printed so that they could be also useful to the researchers interested in the medieval period.

Keywords: Archbishopric of Ohrid, jurisdiction, Stephen the Great, correspondence, arguments, counterarguments.

Înainte de a fi rezolvată definitiv, problema legăturilor canonice cu Ohrida, extrem de disputată – însă care nu se constituie într-o „chestiune homerică” a istoriografiei românești -, socotim că în etapa actuală a cercetărilor reclamă o prezentare în ordine cronologică a principalelor contribuții. Cum îndeobște se știe, autori români și străiniau tratat din variate unghiuri de vedere tema de față; *incredibile est*, până și în contemporaneitate n-a scăzut interesul pentru mult dezbătutul subiect de care vorbim, cum vom constata *in extremis*.

Într-un subcapitol din Istoria sa eclesială, reputatul polihistor Nicolae Iorga se întreba: *Legături cu Ohrida?*¹, notând că dovada decisivă ar fi scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Dorotei - arhiepiscopul bulgarilor, sârbilor și al „țărilor de Miazănoapte”, prin care voievodul moldovean solicita sprijin în ce privește hirotonia unui nou „mitropolit” în locul celui răposat, anume Visarion. Scuzându-se că nu poate veni în Moldova din cauza

---

¹ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*², I, București 1929, p. 91.

„silniciilor musulmănești”, între care strămutarea forțată a lui și a unor notabili ohrideni în Istanbul de către Mehmed II Fatih, Dorotei împluternicește pe Ștefan să împlinească cele de cuviință, apelând la chiriarhii locali și la mitropolitul Macarie al Țării Românești. Privitor la Macarie, N. Iorga susținea că a existat în acel răstimp, potrivit unei comunicări orale a lui Nicolae Dobrescu ce s-a bazat pe un document inedit (din Arhivele Statului) de la Radu cel Frumos². Informația trebuie verificată, întrucât în 1941 s-a oferit o altă relatare³, iar liste mai noi - nu infailibile - decelează că numai în deceniul 1477-1487 a funcționat în Ungrovlahia Macarie I⁴. Iorga mai afirma că anii 1456 ori 1466 – ca momente ale schimbului epistolar - nu pot fi acceptați, necorespunzând cu „indicțiile” (indictioanele), iar despre aducerea lui Dorotei la Constantinopol „niciun izvor nu pomenește”. În plus, scaunele bisericești de la Suceava sau de la Roman în acel răstimp erau ocupate. Cao încheiere: neautenticitatea corespondenței în cauză a fost demonstrată de „o analiză strânsă făcută în ultimul timp” (Iorga se referea la studiul lui Ioan Bogdan)⁵. Vom vedea la finele actualului articol, că însuși nepotul lui N. Iorga, Dl acad. A. Pippidi e de acord cu autenticitatea acelei corespondențe.

Într-o comunicare, ținută în anul 1947 la „Institutul de studii și cercetări balcanice” din București, elenistul și bizantinologul Alexandru Elian s-a străduit să arate că problema legăturilor moldo-ohridene „este mai complexă decât s-a crezut, că concluziile trase de Ioan Bogdan asupra non-autenticității corespondenței amintite sunt mai puțin convingătoare decât se bănuia și că - într-un cuvânt -, măcar în ceea ce privește Moldova, existența unor legături canonice cu Arhiepiscopia de Ohrida, în sec. XV și poate și XVI, nu poate fi tăgăduită, deși nu trebuie să i se exagereze importanța”⁶. Acceptând 1466 ca an al corespondenței menționate, Profesorul Elian respingea argumentul paleografic al lui Ioan Bogdan ca lipsit de valoare, nefiind vorba decât de o copie a dialogului epistolar, însă numele ierarhilor “rămân desigur elementul cel mai serios și aici observația lui Iorga, reluată mai târziu de Bogdan, nu poate fi infirmată decisiv”; dar ne putem gândi la

---

² *Ibidem*, p. 91, n. 2.

³ Scarlat Porcescu (în *Episcopia Romanului în secolul XV*, București 1941, p. 31, n. 122) adnotează că istoricul bisericesc N. Dobrescu nu a găsit documentar vreun Macarie pe la jumătatea sec. XV.

⁴ Academia Română: *Istoria Românilor*, IV, București 2001, p. 815 (după Mircea Păcurariu, în *Enciclopedia de istorie a României*, București 2001, p. 601 și urm.). Colectiv de autori, *Domnitorii și ierarhii Țării Românești*, București, 2009, p. 500.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 92.

⁶ Al. Elian, *Bizanțul, Biserica și cultura românească* (ed. V. V. Muntean), Iași 2003, pp. 148-149.

un chiriarh de Rădăuți – sugera Al. Elian⁷. Totuși pe lista titularilor de la Rădăuți nu figurează până în prezent, dar e posibil să apară în viitor, vreun episcop numit Visarion. În subsidiar - împotriva altei opinii a lui I. Bogdan privind inexistența deportării ohridenilor, formulată în favoarea ideii de pseudo-corespondență – Prof. Al. Elian aducea drept confirmare a acestui surghiun o însemnare contemporană publicată de L. Stojanović⁸. Un indiciu sigur, pentru concepția *pro* – Ohrida, găsea același istoric Elian în *Viața Sf. Nifon*, Patriarhul Constantinopolului, scrisă de Gavriil (Protosul Athosului) între 1517 și 1521, în care se dezvăluie faptul că după 1453, datorită cedării Bizanțului - sub raport dogmatic - la Conciliul florentin, „toate bisericile pravoslavnicilor să tocni[u] de la marea biserică a Justinianei cei mari, care este în țara Ohridului”⁹. E interesant de observat că un arhiepiscop al Ohridei, pe nume Nectarie, prezidase la Suceava sinodul din 1600 al lui Mihai Viteazul, pentru înlocuirea ierarhilor fugiți¹⁰. Firește, o evaluare a tuturor argumentelor pe care le-a adus în sprijinul tezei sale, se va putea face după ce se vor tipări cele două comunicări din 1947 ale regretatului acad. Alexandru Elian.

La rândul său, Tit Simedrea în anul 1967 va imprima studiul intitulat: *Unde și când a luat ființă legenda despre atârnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și din Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida. Note pe marginea unei interpolări*¹¹. Cu suficiente detalii, ex-mitropolitul Bucovinei dezbate interpolarea din Sintagma lui Matei Vlăstariș¹², conchizând că autorul moral al ei – „mai mult decât probabil” – a fost Nicanor (mitropolit de Novo Brdo), colaboratorul cel mai apropiat al lui Prohor, arhiepiscopul ohridean (cca 1525-1550)¹³. Interpolarea respectivă - din 1534/5 - cuprinde tâlcuirea egumenului Hilandarului, Macarie, despre „țările dacice” (din 1526-29), urmată – în același sens – de

---

⁷ Idem, *Problema legăturilor Bisericii moldovenești cu Ohrida* (ms. fotocopie în posesia autorului), pp. 19-20. Acest manuscris urmează să-l tipăresc în curând, în „Studii și materiale de istorie medie”, împreună și cu a doua comunicare (în strânsă legătură cu prima) a prof. Elian, aceasta din păcate incompletă; ea se numește: *Tradiția despre autocefalia Bisericii moldovene*.

⁸ Al. Elian, *Problema legăturilor...*, p. 22. Lucrarea lui Stojanović se cheamă *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Belgrad 1902, nr. 329.

⁹ Al. Elian, *Bizanțul...*, p. 148; Idem, *Problema legăturilor...*, p. 28.

¹⁰ Idem, *Problema legăturilor...*, p. 30. Avem de a face cu un înalt-ierarh ohridean care ajunge și în Polonia, însă acolo „fără alt gând decât al eleimosinei”; cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii...*, p. 258; Idem, *Bizanț după Bizanț*, București 1972, p. 141.

¹¹ Această analiză a apărut în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 9-10/1967, p. 975 sq.

¹² Asupra izvoarelor ei, a se vedea Sp. Troianos, *Περὶ τὰς νομικὰς πηγὰς τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη*, în „πετηρὴς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν”, 1979-1980, Atena 1981, pp. 305-329.

¹³ T. Simedrea, *op. cit.*, pp. 978 și 1002.

tâlcuirea lui Dimitrie Cantacuzen (din a doua parte a veacului XV)¹⁴. În Anexe¹⁵ se indică novela iustiniană *tridesetaja* (=130, în loc de 131), iar Dacia Mediterranea e despărțită printr-o virgulă¹⁶, rezultând două provincii! *Dacronia* – în românește – apare greșit ca *Draconia* (probabil e vorba de Panonia). *Kardania* credem că e Dardania, *Ripinisme*=Dacia Ripensis, *Prevalie*=Praevalitana, iar *Misie Gornie*=Moesia Superioară. În alt loc se precizează că grămăticul Dimitrie din Kratovo în 1466 a copiat în sârbă Sintagma lui Vlastaris, „la sfârșitul căreia un plastograf va adăuga mai târziu pretinsul schimb de scrisori din 1456-1457”. După ce descrie pe energicul Prohor (trecut în Pomelnicul de la Bistrița), care urmărea să-și extindă hotarele eparhiei sale prin mijloace mai puțin „ortodoxe”, implicit prin mituirea autorității otomane, autorul relevă că Teoctist al Moldovei s-a sfințit la Peć - nu la Ohrida - de către Nicodim II și adoptă poziția lui Ioan Bogdan, anume corespondența cu pricina este o plăsmuire din sec. XVII-XVIII. Mai mult, consideră că gramata (scrisoarea) din martie 1585, iscălită de patriarhii Teolipt II al Constantinopolului¹⁷, de Silvestru al Alexandriei și de Ioachim V al Antiohiei pentru Gavriil al Ohridei, ar putea fi un fals;¹⁸ argumentarea aceasta trebuie însă coroborată cu alte elemente, spre a deveni întru totul plauzibilă. În fine, aserțiunea că “nu se cunoaște nici o danie făcută de voievozii români Arhiepiscopiei de Ohrida”¹⁹, este neîntemeiată.²⁰

¹⁴ *Ibidem*, p. 978.

¹⁵ *Ibid.*, p. 1002 sq.

¹⁶ Vezi și D. I. Mureșan, *Rêver Byzance. Le dessein du prince Pierre Rareș de Moldavie pour libérer Constantinople*, în EBPB, IV, Iași 2001, pp. 254-255.

¹⁷ A se vedea N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, p. 128: ecumenicul a fost nevoit, în martie-mai 1586, să strângă mile de la români; Gh. Moiescu et alii, *Istoria Bisericii române*, I, București 1957, p. 382, unde e trecut eronat anul 1585.

¹⁸ T. Sîmedrea, *op. cit.*, pp. 981, 983-988, 990, 996, 997. În 1585 Mihail din Țara Românească a mers la Țarigrad (Constantinopol) – nu la Ohrida – pentru consacrarea de mitropolit; Al. Elian, *Bizanțul...*, p.154. E vorba, în cazul lui Gavriil ohrideanul, de o titulatură pretențioasă, retorică, fără acoperire în realitate; mai mult, același Gavriil - cum a remarcat și Tit Sîmedrea – e numit *patriarh*, ceea ce nu era (vezi și *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, ed. Al. Kazhdan et alii, New York-Oxford, 1991, p. 1514). La Peć exista însă un patriarhat, dar nerecunoscut de Constantinopol (*The Oxford Dictionary...*, III, p. 1613. N. Iorga, *Bizanț...*, p.96). În 1587, Gavriil se intitula doar *arhiepiscop*, cuprinzând în titlu și „utriusque Walachiae” (Hurmuzaki, ed. I. Slavici, III/2, București 1888, p. 383). Pentru titlurile pompoase ale unor întâistătători de la Ohrida, să se vadă și Silviu Anuichi, *Raporturile dintre Patriarhia sârbă de Ypek și Patriarhia greco-bulgară de Ohrida între sec. XIV și XVIII*, în „Studii teologice”, nr. 9-10/1962, pp. 578-579.

¹⁹ T. Sîmedrea, *op. cit.*, pp. 1000, 1001.

²⁰ Un Evangheliar a fost donat de Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, bisericii Sf. Mucenic Gheorghe din Ohrida, în datele 24 decembrie 1504, cu specificarea: „în amintirea adormitului (=răposatului) Ștefan voievod”. V. Muntean, *Miscellanea*, p. 194 (cu bibliografie).

În articolul său, *Scrisori și note apocrife din colecția lui V. I. Grigorović*²¹, cercetătorul Radu Constantinescu - după ce spune că scrisorile neautentice descoperite de slavistul rus Grigorovici au continuat până și astăzi să-și găsească destui cititori creduli -, încearcă „să limpezească lucrurile”, declarând că „autorul falsului pare a fi fost chiar Grigorović, de vreme ce încă din 1848 acesta *descoperise* o inscripție ce pretindea a identifica pe Nicodim al Peć-ului cu un ipotetic patriarh de Ohrida având acest nume, din 1452 [...]; falsurile din colecția Grigorović nu sunt deloc rare și mai toate cuprinzând aluzii la arhiepiscopia Ohridei”²². De observat că mitropolitul Moldovei a fost Grigorie IV (1723-1730), nu III; anul 6964 este 1461 (nu 1460), pe urmă privilegiul falsificat al lui Mihail VIII pentru Scaunul ohridean nu este din 1273, ci din 1272²³. Cu toate acestea, plină de interes este afirmația lui R. Constantinescu că manuscrisul de la Moscova al Sintagmei lui Matei Vlastaris are, la fila 10 verso, o notiță a lui Victor Ivanovici Grigorovici privind „argumentele ce urmau a fi invocate spre a dovedi autenticitatea documentelor”²⁴ în cauză, în pofida nepotrivirii indictionanelor.

Turcologul român Mihai Maxim are meritul de a fi găsit și publicat trei firmame (ordine) emise în numele sultanului Soliman Magnificul, în care se decelează realitatea că Prohor a oferit Sublimei Porți 4100 piese de aur, obținând pentru câteva luni jurisdicția peste Mitropoliile moldovenească și munteană și încasând concomitent taxe canonice, într-o epocă de slăbire a autorității Patriarhiei ecumenice în fața Turcocrăției; cum era de așteptat, mitropoliții autohtoni s-au opus cu fermitate. Dar în septembrie 1544, când ecumenicul promisesse că va oferi și el aceeași sumă (4100) trezoreriei turcești, sultanul ordonă unele ca acestea: Biserica din Moldova și din Țara Românească se anexează la patriarhia cărmuită de Ieremia, „potrivit vechii uzanțe”²⁵. Încheierea lui M. Maxim este convingătoare: „*La subordination canonique dessièges métropolitains de Moldavie et de Valachie à Ohrid cesse par conséquent d'être une légende, pour devenir un fait réel, historique, même si cette subordination a été, en effet, très tardive et épisodique*”²⁶. Însă nu e autentică aprecierea aceluiași istoric că Ohrida ar fi

---

²¹ Publicat în „Mitropolia Banatului”, nr. 9-12/1976, pp. 725-731.

²² *Ibidem*, p. 728,729.

²³ *Ibid.*, pp.725,728 și 729.

²⁴ R. Constantinescu, *art. cit.*, p. 728; Idem, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor (1340-1640)*, București 1984, p. 240.

²⁵ M. Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'Archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în RESEE, XIX, 1981, nr. 4 (extras), pp. 654-662.

²⁶ *Ibidem*, p. 663.

moștenitoarea Justinianeii Prima²⁷, dar este reală afirmația sa că la curtea lui Petru Rareș domnea un puternic curent filozărbesc²⁸ și pe motiv - zicem noi - că soția aceluia era sârboaică. De notat și aceea că Prohor al Ohridei trebui să aștepte până în 1538-1541, intervalul de instaurare a suzeranității otomane efective asupra Țărilor române, pentru a-și pune planul în aplicare²⁹. În atare context, alegația - dintr-o istorie a Macedoniei³⁰ - că la începutul secolului XV Arhiepiscopia de Ohrida și-a extins oblăduirea peste Țara Românească și Moldova, este fără bază documentară.

Într-o secțiune din disertația sa doctorală, *The Slavic Destiny of the Syntagma of Matthew Blastares: Dissimination and Use of the Code from the XIVth to XVIIth Century*, având titlul "Because this alsobelongs to our diocese": *Forged Correspondence between Stephen the Great and Archbishop Dorotej*³¹, rusul Viktor Alexandrov - neacceptând *ab initio* veridicitatea dialogului epistolar - precizează că în a doua jumătate a anului 1520 un comentariu *pro-Ohrida*, la un pasaj din Sintagma lui Vlastaris, l-a făcut Macarie de la Hilandar, iar datorită lui Nicanor de la Novo Brdo, scrierea lui Macarie, suplimentată cu două note geografice - menționate deja, în alt loc, în expunerea de față - a fost cuprinsă în sec. XVII în texte românești³². Scrisorile (ștefaniană și cea doroteiană) - susține tot V. Alexandrov - împrumută știri din ceea ce a scris diacul³³ Dimitrie din Kratovo. Mai mult, îndreptările la date (1456, 1455, 1466), pentru determinarea indictionelor, au fost făcute fie de Grigorovici, fie decătre altcineva din Țara Românească³⁴. Marele număr de greșeli, bunăoară incongruența dintre textele celor două foi „transcrise”, aruncă o serioasă umbră asupra acurateții cu care a lucrat V. Grigorovici, iar originea celor două epistole nu-i exclus să fie din timpul lui Prohor³⁵. În subsidiar,

²⁷ *Ibid.*, p. 664. Vezi și V. Muntean, *Byzantium and the Romanians*, București 2009, p. 58, n. 105.

²⁸ M. Maxim, *op. cit.*, p. 665.

²⁹ *Ibidem*, p. 666.

³⁰ *History of the Macedonian People* (ed. T. Chepreganov), Skopje 2008, pp. 146-147.

³¹ S-a publicat în „Annual of Medieval Studies at Central European University”, Budapest, vol. 10 (2004), pp. 65-76 (în continuare: *Forged...*). Vom constata că pe „ti” (în original) - *this* din titlu și din p. 71, autorul îl echivalează exagerat cu *Wallachia*, pe când la Al. Elian (*Problema legăturilor...*, p. 11) apare *acela*, referindu-se la Macarie.

³² V. Alexandrov, *The Slavic Destiny...* (cit.), rezumatul tezei de doctorat, Budapesta 2004, p. 6. Vezi și D. Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiu introductiv și note: Valentina și Andrei Eșanu, trad. Dan Slușanschi, vol. II, București 2007, p. 329, n. 13 (despre apariția Ohridei la Misail Călugărul, Miron Costin și Dimitrie Cantemir).

³³ La V. Alexandrov, *Forged...*, p. 66, Dimitrie apare ca diacon!

³⁴ *Ibidem*, p. 70.

³⁵ *Ibidem*, p. 73.

compilatorul a preluat informații despre complotul de la Ohrida și depunerea lui Dorotei (cum s-a anticipat), din nota lui Dimitrie de Kratovo³⁶. În ceea ce privește titulatura folosită în cele două scrisori, ea nu este cea uzuală; în scrisoarea lui Ștefan: „preabinecuvântatul arhiepiscop al Iustinianeii Prima și stăpân [duhovnicesc, n. n.] al bulgarilor, sârbilor și al țărilor dacice”, pe când în răspunsul lui Dorotei titlul său este: ”arhiepiscop al Justinianeii Prima, al tuturor bulgarilor, sârbilor, al țărilor din Nord și altele”³⁷. Pe urmă, mitropolitul Visarion, din prima scrisoare, nu este cunoscut iar Macarie din Ungrovlahia păstorește în preajma lui 1480³⁸. Cercetătorul rus amintește și de împrejurarea că Al. Elian a respins argumentele lui I. Bogdan, însă nu îi poate evalua contribuția, neavând la îndemână textul respectiv. Este exacerbată reflecția finală: corespondența dintre Ștefan și Dorotei nu poate fi utilizată ca o măturie pentru subordonarea jurisdicțională a Bisericilor din Moldova și Țara Românească la Arhiepiscopia Ohridei, la mijlocul veacului XV; existența unei atari dependențe în Evul Mediu ar fi o problemă distinctă ce se poate dezbate separat³⁹.

Despre aceeași „teorie ohrideană” a tratat pe larg Dan Ioan Mureșan, utilizând mai toată literatura de specialitate, minus comunicarea (încă în ms.) din 1947 a Profesorului Al. Elian. Domnia-sa arată că Teoctist a fost consacrat prin Nicodim de la Peć, cu consimțământul Patriarhiei constantinopolitane, că după anul 1480 Biserica Moldovei – bucurându-se pe atunci de o relativă autonomie⁴⁰ – revenea cu adevărat sub autoritatea Marii Biserici⁴¹, mitropolitul moldovean primind titlul de „exarh al Sf. Biserici din Constantinopol”⁴². Se menționează și episodul alungării patriarhului Ioachim

---

³⁶ *Ibid.*, pp. 70 și 71. Vezi și K. Nikolovska, *Tsar or Son of Perdition. South Slavic Representations of Ottoman Imperial Authority in Church Slavonic Paratextual Accounts (1466-1710)*, RESEE, nr. 1/4/2016, p. 81 (despre înlocuirea – la Ohrida – a lui Dorotei cu Marcu). În *Gheorghe Kastriotul Skanderbeg și lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea* (trad.), București 1972, pp. 129-131, sau la A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București 1978, p. 112, nu aflăm nimic despre Ohrida.

³⁷ V. Alexandrov, *Forged...*, pp. 68, 69.

³⁸ *Ibidem*, p. 68.

³⁹ *Ibid.*, p. 76.

⁴⁰ D. I. Mureșan, *Teoctist I și ungerea domnească a lui Ștefan cel Mare*, în „Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei”, Brăila 2008, p. 305.

⁴¹ Idem, *Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare*, în vol. „În memoria lui Alexandru Elian” (ed. V.V. Muntean), Timișoara 2008, pp. 100, 102, 144, 154 și 156. În legătură cu domnia lui Ștefan cel Mare, există mai nou o teză de doctorat a Teodorei Artimon, *The Proto-Myth of Stephen the Great of Moldavia*, Budapesta 2015, care prezintă lucrurile ușor tendențios. O expunere cumpănită, la Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504)*, București 2003.

⁴² Cum îmi precizează Dl Mureșan într-un email din 26 iulie 2017.

I de la porțile Moldovei în 1505, după ce, în 1501, fusese acolo bine primit; Ioachim susținuse în 1504 – spre a ajunge domn – pe Alexandru, alt fiu al Marelui Ștefan, aflat ostatec la Istanbul⁴³. În altă pagină, D. I. Mureșan evidențiază faptul că apropierea dintre Prohor și voievodul Petru Rareș al Moldovei, din anii 1533-1544, s-a făcut chiar pe fondul militantismului anti-otoman⁴⁴. O scrisoare patriarhală, falsificată de Prohor și copiată în Sintagma din 1534, împreună cu comentarul lui Macarie din Mănăstirea Hilandar despre „țările dacice”, au constituit temeiul juridico-istoric al revendicărilor bisericești ohridene asupra Țărilor române⁴⁵. Concluziile prolificului autor: măsluirea corespondenței „din 1456” dintre Ștefan și Dorotei s-a executat la porunca lui Prohor din sec. XVI⁴⁶, iar între Patriarhia ecumenică și domnia Moldovei au ființat raporturi autentice, reflectate și într-o scrisoare din partea ecumenicului Sofronie I (Silvestru Siropoulos) către Ștefan cel Mare⁴⁷. De reținut, cum am văzut *supra* (în paragraful ce i-a fost dedicat), prof. Al. Elian avea în calcul anul 1466, nu 1456.

Andronikos Falangas în *Présences grecques dans les Pays roumains (XIVe-XVIe siècles)*⁴⁸. *Letémoignage des sources narratives roumaines* întemeiat pe o bogată bibliografie străină și românească, oferă reflecții prețioase relative la problema prezentă. Între altele, afirmă că teza intrării vremelnice a Moldovei în orbita ecleziastică nu a Ohridei ci a Peciului, devine acceptabilă⁴⁹. La originea tradițiilor ce pledează pentru legături canonice între Moldova și Scaunul ohridean, probabil că stă ingeniozitatea, mai bine zis șiretenia lui Nicanor, brațul drept al lui Prohor⁵⁰. Legat de „dinamicul arhieru Prohor”, autorul grec crede că veleitățile sale vizând întregul spațiu al vechii Dacii nu puteau avea ca bază decât interpretarea –

---

⁴³ D. I. Mureșan, *Patriarhia...*, pp. 164-167 și 170.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 175; Idem, *Rêver Byzance...* (cit. la n. 16), p. 241 și urm. (rugăciuni de încoronare). Vezi și A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București 1983, p. 158 și urm. (programul de insurecție balcanică al lui Petru Rareș). F. Gherasim, *Polihroniul în muzica românească de tradiție bizantină din secolul al XVI-lea până în prezent* (sumarul tezei doctorale), Cluj-Napoca 2011, p. 9. În p. 250 (din studiul *Rêver...*), novela iustiniană CXXXI e din 545, nu din 525 (*lapsus calami*, cu siguranță), iar în p. 251 trebuie citit Dorotei, nu Dositei (ultimul rând din text).

⁴⁵ D. I. Mureșan, *Patriarhia...*, pp. 176-177.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁷ Printr-un mail din 5 octombrie 2007 – când pregăteam pentru tipar volumul *In memoriam Al. Elian* –, Dl Mureșan îmi comunica știrea că Thierry Ganchou a descoperit o scrisoare a ecumenicului către Ștefan al Moldovei; din păcate, contribuția bizantinistului francez nu a ajuns la timp spre a fi inclusă în tomul proiectat.

⁴⁸ București, 2009.

⁴⁹ A. Falangas, *op. cit.*, pp. 97-98.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 100.

greșită cu intenție – a unui pasaj din Sintagmalui M. Vlastaris⁵¹, anume echivalarea forțată a Daciei Aureliene cu Dacia Traiană. Totuși, numele lui Prohoreste absent din literature istorică contemporană din Moldova⁵².

Academicianul sârb Gojko Subotić⁵³ remarcă și el că mitropolitul Teoctist a fost hirotonit de Nicodim al Ipekului și sesizează o deosebire referitoare la denumirea ținuturilor românești în corespondența moldavo-ohrideană (*dakji skîmzemljam* și *severnîmstranam* = țările dacice, și părțile/provinciile sau *țările din Nord*, ultima expresie existând în scrisoarea lui Dorotei), în timp ce titulatura adevărată a lui Dorotei a fost aceasta (din 31 ianuarie 1465): *Δωρόθεος ἐλέφθ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς α΄ Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας*⁵⁴; ne-am așteptat la o mai profundă analiză textuală. Presupusa corespondență – adaugă același istoric din țara vecină (care indică și bibliografie românească de profil) – stă mărturie în privința eforturilor lui Prohor de mărire a diocezei sale prin acapararea de noi eparhii⁵⁵. După aceea, datele furnizate de Dimitriede Kratovo în anul 1466, în acel epilog, sunt în mare măsură reale, altele însă nu, rațiuni pentru care specialiștii s-au împărțit în chip serios în ce privește problema verității lor⁵⁶. Filigranul, care reprezintă trei podișuri (sau munți) și semiluna cu cruce, aparține anilor în care a apărut copia aceluiași Dimitrie⁵⁷.

De asemenea, în legătură cu această temă controversată, prof. univ. ieșean Ștefan Gorovei a prezentat o comunicare la Colocviul de la Putna din septembrie 2017, comunicare care va apărea anul viitor. În 19.III. 2018, prin e-mail îmi împărtășea opinia Domniei-sale, că nu acceptă ideea contactelor cu Ohrida, menționând în final următoarele: „Cunosc existența celor două vechi comunicări ale lui Alexandru Elian [...]; publicarea lor mi s-ar părea foarte utilă, mai întâi pentru că sunt textele unui savant autentic și, apoi, pentru că trebuie să cunoaștem ceea ce acest savant a scris într-un subiect controversat”.

Cât despre herodotul bucureștean, dl acad. Andrei Pippidi, dânsul îmi comunica epistolar în anul 2007: „Am ajuns de mult la aceeași concluzie [ca

⁵¹ *Ibidem*, pp. 97,99. „Argument ispititor” – îl califică Al. Elian (*Problema legăturilor...*, p. 26; acest argument îl lansase întâi istoricul grec Mihail Lascaris).

⁵² A. Falangas, *op. cit.*, p. 100. În p. 103 apare Teolipt, în loc de Teoctist.

⁵³ Studiul său, tipărit inițial în elină, s-a reeditat în sârbă: *Prepiska moldavskog vojvode Stefana Velikog ohridskogarhiepiskopa Doroteja. Pobude i vreme nastanka*, Banja Luka, 2015, pp. 103-134.

⁵⁴ G. Subotić, *op. cit.*, pp. 112,118,130 și 133. Pentru titulatura obișnuită a lui Prohor, vezi pp. 120-123.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 134.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 133.

⁵⁷ *Ibidem*.

cea a lui Al. Elian] pe baza unor argumente care, sper, sunt altele decât acelea invocate de regretatul magistru”. De curând mi-a mai precizat că studiul său este pe punctual să apară într-o publicație din Bulgaria.

Evident, după ce văd lumina tiparului și ultimele două studii, amintite mai înainte, și după imprimare a celor două comunicări ale marelui învățat Alexandru Elian, atunci survine momentul de a fi înfățișate pe larg și de a fi cântărite într-un mod imparțial argumentele și contraargumentele, scopul soluționării depline – dacă e posibil – a chestiunii care, în scurgerea vremii, a reținut atenția a nu puțini specialiști români și străini.